

روش‌های طراحی پرسشنامه

نویسندگان: سادمن، سیمور و برادبرن، نورمن، ام

مترجمان: عبدالباقی روشنی، تهیه و تدوین مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران ایسنا

ناشر: انتشارات کارا پیام، ۴۵۴ صفحه

تهران؛ ۱۳۸۷

نادر غضنفری

این اثر از چهار پیوست: ۱- اصطلاح نامه ۲- پرسشنامه محل سکونت ۳- پرسشنامه مرکز افکارسنجی شیکاگو ۴- پرسشنامه انجمن حقوق دانان الینوس، ۱۴ نمودار، جدول و شکل به صورت نامشخص و بی‌علامت، ۵۳ شکل مشخص و یک جدول می‌باشد.

معرفی مندرجات و مباحث اثر:

در این بخش به محتویات و مندرجات کتاب پرداخته می‌شود.

کتاب «روش‌های طراحی پرسشنامه» شامل یازده فصل است: فصل اول به عنوان «زمینه اجتماعی سؤال» از پنج موضوع به ترتیب: «سؤال کردن به مثابه یک فرآیند اجتماعی»، «اصول اخلاقی در پرسیدن سؤال»، «سؤال‌های پژوهشی و سؤال‌های پرسشی»، «پیشنهادهایی برای محققان جوان» و «منابع خطا در پاسخ»، سه شکل بدون علامت با موضوعات پرسشنامه‌ای به نگارش درآمده است.

در فصل دوم درباره‌ی سؤال‌های غیر تهدیدآمیز با عنوان «پرسیدن سؤال‌های غیرتهدید آمیز در مورد رفتار» مطالبی ارائه شده است. از ۴ موضوع با عناوین «نمونه‌هایی از سؤال‌های رفتاری»، «تعیین سطح مسئله‌سازی یک سؤال»، «تسهیل پاسخ‌گویی دقیق به سؤال‌های رفتاری» پاسخگو به مثابه فرد مطلع، هشت شکل با عناوین مختلف درباره‌ی موضوعات مختلف یاد شده است.

فصل سوم نیز با عنوان «پرسیدن سؤال‌های رفتاری تهدیدآمیز» از پنج موضوع با عناوین «نمونه سؤال‌های مربوط به رفتارهای مطلوب اجتماعی»، «نمونه سؤال‌های مربوط به رفتارهای نامطلوب اجتماعی»، «تکنیک‌هایی برای دقیق‌تر ساختن گزارش رفتارهای تهدیدآمیز»، «پی بردن به میزان تهدیدآمیزی سؤال‌ها در ذهن افراد» و «اعتبار بخشی در مورد رفتارهای تهدیدآمیز»، ۹ شکل، یک جدول و یک نمودار یا شکل بدون علامت با عناوین موضوعات مرتبط فصل تشکیل شده است.

فصل چهارم با عنوان «سؤال‌های دانش سنخ» یا عناوین موضوعی «نمونه‌هایی از سؤال‌های دانش سنخ» تکنیک‌ها و راهکارهای پرسیدن سؤال‌های دانش سنخ و ۱۰ شکل با موضوعات سؤالات مختلف از موضوعات مختلف نوشته شده است.

در فصل پنجم با عنوان «سنجش نگرش‌ها؛ طراحی پرسش‌ها» موضوعاتی همچون «موضوع نگرش»، «مولفه‌های نگرش» «ارزیابی شدت نگرش»، «تاملی بر سؤال‌های دوجبه‌ی و نیمه‌دوجبه‌ی»، «آیا گنجاندن دو نظر در سؤال درست است یا خیر»، «گزینه‌های صریح»، «گنجانده یا حذف گزینه‌ای متوسط یا میانی» و «ترتیب سؤال‌ها» آمده‌اند. در این فصل یک شکل بدون عنوان و شش شکل با عنوان درباره‌ی طراحی سؤالات ترسیم شده است.

فصل ششم همچون فصل پنجم، راجع به سنجش نگرش‌ها، اما درباره‌ی ثبت پاسخ‌ها با موضوعاتی همچون «روش‌های پاسخ باز»، «روش‌های پاسخ بسته»، «ساختن گزینه‌ی پاسخ‌ها»، «مقیاس‌های سنجش عددی»، «رتبه‌بندی‌ها»، «لیست‌ها» و «وسایل کمکی و بصری» به نگارش آمده است. در این فصل دو شکل بدون عنوان و ۱۱ شکل با عناوین موضوعات فصل موجود است.

فصل هفتم با عنوان «استفاده از اصطلاحات استاندارد جمعیت‌شناسی»، درباره‌ی جمله‌بندی‌های استاندارد شده‌ی در مورد گزینه‌های اصلی جمعیت‌شناسی به بحث می‌پردازد. در این فصل، ۱۶ شکل بدون عنوان، یک جدول بدون عنوان و سه شکل دارای عنوان درباره‌ی سؤال‌های استاندارد برای اصطلاحات جمعیت‌شناسی توسط نویسندگان تهیه شده است.

فصل هشتم با عنوان «آرایش پرسشنامه» راجع به «نمونه‌های پرسشنامه»، «معرفی پرسشنامه»، «سؤال‌های ابتدایی»، «زمان پرسیدن سؤال‌های جمعیت‌شناختی»، «استفاده توالی‌های قیف و قیف وارونه»، «تغییر در موضوعات»، «سؤال‌های فیلتر» و «طول پرسشنامه» بحث کرده است. در این فصل تنها از یک شکل آن هم با عنوان «فلوچارت مربوط به فرم تولد» استفاده شده است.

فصل نهم با عنوان «شکل پرسشنامه» راجع به مباحث «چندنمونه پرسشنامه»، «استفاده از شکل دفترچه‌ای»، در ظاهر پرسشنامه‌های خود اجرا، «استفاده از فضای خالی»، «استفاده از کاغذهای رنگی»، «شماره‌گذاری سؤال‌ها»، «تنظیم سؤال‌ها بر روی صفحه»، «سؤال‌های مشابه در مورد رخدادها یا اعضای مختلف خانواده»، «دستورالعمل‌های مصاحبه‌گر»، «شکل عمودی پاسخ»، «شیوه‌های مقیاس‌سازی»، «دستورالعمل‌های پرسش»، «استفاده از پرسشنامه در پی‌ریزی مطالعات جدید»، «آمادگی قبلی برای پردازش داده‌ها» و «تقدیر و تشکر» به بحث پرداخته است. در این فصل دو شکل بدون عنوان و چهار شکل با عنوان راجع به موضوعات فصل ترسیم شده است.

فصل دهم با عنوان «طراحی پرسشنامه برای پیمایش‌های تلفنی و پستی» راجع به «پیمایش‌های پستی یا خود اجرا» و «آثار روش اجرا به پاسخ» تهیه شده است. در این فصل تنها یک نمودار بدون عنوان راجع به طیف عملکرد کاملاً اجتماعی و غیراجتماعی دیده می‌شود.

فصل یازدهم (راجع به «از آغاز تا پایان پرسشنامه» به صورت ترتیبی بحث می‌کند. همچنین نویسندگان کتاب از چهار پیوست با عناوین «اصطلاح نامه: ابزار کار»، «پرسشنامه محل سکونت مرکز ملی

افکار سنجی دانشگاه شیکاگو»، «پرسشنامه انرژی با آزمایشگاه پژوهشی - پیمایشی دانشگاه الینویس» «پیمایش مربوط به انجمن حقوقدانان الینویس» برای تفهیم بیشتر مطالب استفاده کرده‌اند. در ضمن یک مقدمه کوتاه از طرف آقای فروغی سرپرست مرکز افکار سنجی دانشجویان راجع به چگونگی تهیه داده‌های کتاب در ابتدای کتاب آمده است.

نقد صوری

در این نقد ما به بررسی شیوهی نگارش، کیفیت چاپ و نحوه‌ی چینش مطالب و زمینه‌هایی از این دست اشاره می‌کنیم.

کتاب «روش‌های طراحی پرسشنامه» دارای ۱۱ فصل مجزا است که نکات و ظرافت آن کاملاً کاربردی است و در واقع «تزی اصلی کتاب حاضر، این است که جمله‌بندی سؤال‌های پرسشنامه، در افزایش اعتبار داده‌های مطالعات پیمایش، نقش حیاتی ایفا می‌کند.» (ص ۶)

نویسندگان کتاب در آغاز به زمینه‌های اجتماعی سؤال، با آوردن چند نمونه پرسشنامه پرداخته‌اند. آنها در پایان هر فصل از نکات مهم فصل یاد می‌کنند و در پایان نیز خلاصه‌ی همان فصل را برای خوانندگان یادآوری می‌کنند، شیوه‌ای که می‌تواند مؤثر و قابل تفهیم باشد. در واقع استفاده از نمونه‌های پرسشنامه و سؤالات متعدد در موضوعات، درک مطلب و کاربردی بودن آن را برای خواننده آسان کرده است. شیوه‌ی پرداختن به هر فصل، استفاده از نمونه پرسشنامه و بیان نکات کلیدی و در پایان، خلاصه‌ی همان مطالب، راه‌حل مناسبی برای قابل انطباق‌پذیری موضوع با واقعیت برای خواننده است.

فصل دوم و سوم به چگونگی پرسیدن سؤال‌های غیر تهدیدآمیز و تهدیدآمیز پرداخته است، در این فصل هم همچون فصل اول، نکات مهم فصل ابتدا آورده شده است تا خواننده آشنایی مقدماتی را با مباحث داشته باشد. بعد به بیان تفصیلی مطلب پرداخته و سپس در پایان همان فصل نیز به خلاصه و چکیده‌ی مطالب پرداخته است.

نویسندگان در فصل چهارم نیز همچون دو فصل قبل به تفصیل و توضیح سؤالات نگرش سنج در پرسشنامه با همان شیوه‌ی دو فصل قبلی پرداخته‌اند، ارائه‌ی نمونه پرسشنامه‌ها برای درک سؤالات نگرش سنج و کاربردی شدن آن برای خواننده در درک و تفهیم مطلب بسیار مؤثر بوده است.

شیوه‌ی بحث در فصل پنجم، «سنجش نگرش‌ها، طراحی پرسش‌ها» و فصل ششم «سنجش نگرش‌ها؛ ثبت پاسخ» تا حدودی با آنچه که در چهار فصل گذشته آمده است، متضاد است. در اینجا مثال‌ها در ابتدای فصل نمی‌آیند، اما به بهانه‌ی اقتضا در بخش‌های مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرند. این تغییر یک تغییر اتفاقی نیست، در فصول قبل ممکن بود از یک سؤال برای نشان دادن نکات متعدد و متفاوتی که نیاز به تأمل داشتند استفاده شود، اما در این دو فصل مثال‌ها برای توضیح موضوع ویژه‌ای در هر بخش انتخاب شده‌اند. (ص ۱۳۶)

هر چند که همچون فصول گذشته در این دو فصل با نکات کلیدی موضوع آغاز و با خلاصه‌ی بحث به پایان می‌رسد، اما شیوه‌ی چگونگی ارائه نگارش مباحث در این دو فصل، به دلیل نوع بحث که مربوط به سؤالات نگرش سنج است، با فصول گذشته کاملاً متفاوت است.

فصل هفتم نیز نسبت به فصول پیشین دارای شیوه‌ی متفاوتی است و به جای ارائه‌ی مثال‌های فراوان و ذکر ملاحظات لازم در مورد جمله‌بندی پرسش‌ها، به تعداد محدودی از سؤال‌ها اکتفا نموده و آنها را به جز در موارد خاصی می‌توان مورد استفاده قرار داد. «گویه‌هایی که در اینجا آمده‌اند، علی‌الخصوص برای کسانی که دارای تجارب محدودی هستند، قابل استفاده می‌باشند.» (ص ۱۹۳)

همچنین در این فصل «سؤال‌های مربوط به هرگویی جمعیت شناختی با حروف ایتالیک تایپ شده و به دنبال آن جمله‌بندی‌ها، گویه‌ها و دستورالعمل‌های پیشنهادی انجمن در استفاده از این سؤال‌ها ذکر می‌شود.

هر کدام از این بخش‌ها به وسیله‌ی قواعد و شیوه‌ی خاص از هم جدا شده‌اند. در ادامه نیز توضیحات تکمیلی سؤال‌های اضافی و اصلاح شده را به شیوه‌ی منطقی ارائه کرده‌ایم.

در فصل هشتم نیز برای توضیح تأمل در آرایش پرسشنامه، سه پرسشنامه، به بحث گذارده شده‌اند که یکی از آنها

همراه با مصاحبه و دو نمونه‌ی دیگر خود اجرا هستند، هر چند که این پرسشنامه‌ها در پایان کتاب تحت عنوان پیوست ب، ج و د آمده است، در این فصل نیز پس از مقدمه‌ی کوتاه و شیوه‌ی ارائه‌ی مباحث، نکات کلیدی در آرایش پرسشنامه ذکر گردیده، سپس مباحث فصل به تفصیل توضیح داده شده است، پس از آن، خلاصه از مباحث برای یادآوری خوانندگان ذکر گردیده است.

در این فصل برخی از موضوعاتی را که در شکل‌بندی پرسشنامه جای می‌گیرند، ذکر مقدمه، سپس نکات کلیدی و تفصیل مطالب و در پایان خلاصه‌ی مباحث مورد بحث قرار داده شده است.

در فصل دهم شیوه‌ی نگارش اثر و ساختار آن همانند فصل‌های قبل است، با این استثنا که نویسندگان هیچ مثال جدیدی ارائه نکرده‌اند بلکه به مثال‌های فصل‌های قبل و پرسشنامه‌های «ضمایم» آخر همین کتاب استناد کرده‌اند. در فصل پایانی فرآیند آماده‌سازی و تدوین یک پرسشنامه به بحث گذارده شده است. در ابتدای این فصل دیگر نکات کلیدی فصل دیده نمی‌شود، بلکه به جای آن نویسندگان راجع به مراحل آماده‌سازی پرسشنامه و در پایان به جای استفاده از خلاصه از ملاحظات نهایی در تدوین یک پرسشنامه صحبت کرده‌اند.

در بخش پیوست‌ها، پیوست شماره‌ی یک با عنوان منبع الف اصطلاح‌نامه‌ی ابزار کار به تعریف اصطلاحات مهم در تدوین یک پرسشنامه پرداخته است. در این جا نویسنده تا جایی که سعی کرده در مقابل واژه‌های فارسی معادل انگلیسی آورده و به ساده‌ترین وجه ممکن به تعریف اصطلاحات پرداخته است. در پیوست‌های بعدی که شامل سه پیوست می‌باشد، نویسندگان چند نمونه از پرسشنامه‌های معتبر تحقیقاتی دانشگاهی را برای خوانندگان در تفهیم فصل هشتم «آرایش پرسشنامه» به پایان کتاب ضمیمه کرده‌اند.

مطلوبیت کیفیت چاپ در هر اثری با توجه به معیارهای مشخص تعیین می‌شوند. نوع کاغذ، نوع چاپ و بسیاری از موارد دیگر در مناسب بودن چاپ برای کتب حائز اهمیت هستند، با توجه به مشخص نبودن چگونگی لیتوگرافی، چاپ و صحافی فرآیند چاپ نیز همواره مبهم است. اما کیفیت چاپ با توجه به نوع انتشارات می‌تواند رضایت خواننده را به دست آورد.

یکی از مهم‌ترین اشکالات مطرح در اثر مورد نظر، چاپ غلط‌هایی املائی فاحش و بسیار زیاد در جای جای صفحات کتاب است. حتی در پیوست‌های کتاب نیز در یکی از پرسشنامه در صفحات ۳۸۸ و ۳۹۰ به جای واژه کودک از واژه کودکان استفاده کرده‌اند.

حتی نام یکی از نویسندگان نیز به اشتباه «سودمن» که در اصل «سادمین» است، نوشته شده است. در صفحه‌ی ۴۳ حرف «ا» کلمه‌ی ناراحت به جای مانده همچنین در این صفحات این اشتباهات املائی و نگارشی به چشم می‌خورد. در صفحه‌ی ۶۸ واژه‌ی «ماخوذه»، تکرار واژه «اخذ» در صفحه‌ی ۷۲ واژه‌ی «اسحه» به جای اسلحه، واژه‌ی «می‌شوند» در صفحه‌ی ۸۸ به جای «می‌شوند»، تکرار همان اشتباه املائی با همان واژه در صفحه‌ی ۹۵، در صفحه‌ی ۱۶۱ واژه‌ی «میر» به جای میرا، از قلم افتادن واژه‌ی «تک» در سطر دوم برای کلمه تک‌تک سؤال‌ها، تکرار واژه «که» در صفحه‌ی ۱۸۲، در صفحه‌ی ۲۲۷ واژه‌ی «ورنه» به جای «وگرنه» در صفحه‌ی ۲۷ واژه‌ی «بیشتر» به جای «بیشتر»، در صفحه‌ی ۳۱۸ واژه «وارکردن» به جای «وارد کردن»، صفحه‌ی ۳۵۰ واژه‌ی «خدمت» به جای «حذف»، در صفحه‌ی ۳۳۵ «مطلوبت» به جای «مطلوبیت» و اینکه در صفحه‌ی ۴۱۱ واژه‌ی «حوزه‌فی» به جای واژه‌ی «حوزه‌ای» نوشته شده است.

همچنان که دیده می‌شود ذکر اشتباهات املائی زیاد و تکرار بیش از حد کلمات در دستورات نگارشی، مشکلات فراوانی را برای خوانندگان در خواندن مطالب به وجود می‌آورد.

اما صفحه‌بندی و صفحه‌آرایی این کتاب از نقطه دیدگاه‌های مختلفی مورد اشکال و بحث است. اول اینکه عنوان کتاب به صورت کامل، مشخص و واضح نوشته شده است، ذکر شماره‌ی ۱۰۵ روی جلد کتاب و شماره ۱۰۷ در داخل کتاب سردرگمی فراوانی برای خواننده به وجود می‌آورد که اولاً این عدد به چه معناست، ثانیاً چرا با همدیگر فرق می‌کنند. تکرار دو صفحه عنوان کتاب در صفحات ابتدایی، آرایش چشم‌نوازی برای خواننده ایجاد نمی‌کند، همچنین ذکر نکردن نام نویسنده چه روی کتاب چه در شناسنامه و چه در صفحه‌ی ابتدایی از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین اشکالات کتاب است

که متأسفانه ذکر امانت رعایت نشده است، آیا به نظر مسئولان تهیه و تدوین، عدم ذکر نویسندگان کتابی که به قول سرپرست تدوین کتاب، حاصل ۵۰ سال کار تحقیقاتی آنان است، توهین به آنان نیست؟ تنها ذکر نام آنان در جدول بالای صفحه‌ی شناسنامه و سرشناسنامه و آن هم به طور اشتباه که به جای آقای «سودمن»، «سادمین» نوشته می‌شود، بسیار دردآور است. فاصله‌ی زیاد خط پایانی کتاب تا پایان صفحه، فضای خالی سفیدی را به وجود آورده است که زیبایی و صفحه‌آرایی صفحات را از فرمت مناسب به در می‌آورد.

از اشکالات مهم صفحه‌آرایی کتاب موجود، فضاها‌ی خالی در صفحات داخل کتاب همچون صفحه‌ی ۲۵، ۲۷، ۳۴، ۵۶، فاصله‌ی خالی صفحه‌ی ۸۲ تا پانویشت همان صفحه، صفحه‌ی خالی ۱۰۸ بدون پانویشت که نامنظمی زیادی به این صفحه داده است، فاصله‌ی خالی سطر پایانی صفحه‌ی ۱۵۴ تا پانویشت همان صفحه، فاصله‌ی فضای خالی سفید پایانی صفحه‌ی ۱۵۵ تا پایان همان صفحه و موارد دیگری است. به طور کلی وجود فضای خالی در صفحات و حاشیه‌های زیاد اطراف صفحات کتاب آرایش منظم و چشم‌نوازی را برای خوانندگان به وجود نمی‌آورد.

نحوه‌ی چینش مطالب در فصول کتاب به نحوی بوده که می‌تواند ذهن خواننده را به سمت شکل‌گیری روش‌های طراحی پرسشنامه سوق دهد، اما بهتر بود فصل دهم «طراحی پرسشنامه برای پیمایش‌های تلفنی و پستی» یا در ابتدای فصل یا قبل از فصل هشتم به نگارش درمی‌آمد چون بدین ترتیب خواننده به طور کامل با تمام انواع پرسشنامه آشنا خواهد شد، آنگاه به سمت آرایش و شکل پرسشنامه خواهد رفت.

یکی از نکات حائز اهمیت در اشتباهات املائی و نگارشی، این است که از صفحه‌ی ۱۶۵ تا ۱۹۰ در بالای فصل ششم به جای ذکر عنوان فصل ششم، عنوان فصل اول: «زمینه اجتماعی سؤال» درج شده است که نیازمند دقت بیشتری بود.

در صفحه‌ی ۳۸ در سطر مربوط به پیمایش، هزینه‌های مصرف‌کنندگان راجع به شکل ۹ که درباره‌ی مالکیت یا خرید لوازم خانگی است، صحبت به میان آمده است. اما در این جا هیچ‌گونه شکلی نیست و در واقع شکل ۹ در متن کتاب چاپ نشده است. این در حالی است که در کتاب راجع به آن صحبت شده است. «سؤال‌هایی که در شکل ۹ می‌آیند به مالکیت یا خرید لوازم خانگی مربوط می‌شوند.» (ص ۳۸ سطر پایانی)

وجود فضای خالی در صفحه‌ی ۳۱۰ و یک خط مستقیم سیاه در زیر مطلب پایانی این صفحه، هیچ‌گونه هدف و منظوری را به اطلاع خواننده نمی‌رساند و آوردن همان خط مستقیم در صفحه‌ی ۳۱۶ بخش پیوست‌ها، بدون هیچ‌گونه منظور و هدفی در بالای عنوان «سؤالات رفتاری» آمده است.

همچنین در فصل هشتم واژه‌ی «خلاصه» به جای واژه «چکیده» که در تمامی فصول از آن استفاده شده است،

جایگزین شده است.

در بخش منابع انگلیسی بخش مقالات و کتاب‌ها به صورت واضح از همدیگر جدا نشده است. از صفحه‌ی ۴۲۳ کتاب تا ۴۳۰، پی به این نکته می‌بریم که تا ۴۳۱ (صفحه‌ی روبه‌رو) مربوط به مقالات و از صفحه‌ی ۴۳۱ به بعد نیز نمایه‌ی کتاب است که به صورت حروف الفبای انگلیسی نوشته شده است که مسلماً اگر جدا از هم نوشته می‌شد، ترکیب مناسب‌تری به کتاب و راهنمای بهتری برابر خوانندگان بود. همچنین در بسیاری از صفحات، معادل انگلیسی اصطلاحات فارسی در پانوش‌ها یا اشتباه نوشته شده یا جابه‌جا شده است. همچون صفحه‌ی ۱۰ و ۱۱ که برای واژه‌ی انگلیسی *social desirabili bias* دو ترجمه‌ی مطلوبیت اجتماعی و حق حریم شخصی آورده شده است.

نقد ساختاری

صاحبان اثر در نوع روش برخورد با اثر و شیوه‌ی طراحی ارائه‌ی مباحث راه‌حل مناسبی به کار برده‌اند، مقدمه‌ای از موضوع و چگونگی ارائه‌ی بحث در ابتدای هر فصل، ذکر نکات مهم و کلیدی در ابتدای هر موضوع برای آشنایی مقدماتی خواننده با مباحث و ذکر خلاصه و چکیده در پایان هر فصل، متن ساده‌ای را برای خوانندگان و علاقه‌مندان برای خواندن ادامه‌ی مطلب پیش‌رو می‌گذارد.

همچنین ذکر نمونه پرسشنامه‌های فراوان درباره‌ی موضوعات مختلف در یادگیری و تفهیم مطالب بسیار کمک کرده است. طراحی، ارائه‌ی مباحث شکل‌ها و جداول حاضر در کتاب توسط نویسندگان نشان می‌دهد که نویسندگان در شناساندن راه‌حل مناسب برای تفهیم مطالب به ذهن خواننده موفق بوده‌اند. هر چند اشتباهات املائی و نگارشی حاضر در کتاب این موفقیت را به حداقل رسانده است.

در واقع شیوه‌ی دستیابی نویسندگان به مقصد برای به انجام رساندن مباحث، شیوه‌ای است که بیشتر کتاب را از حالت نظری به کاربردی و عملیاتی بودن سوق می‌دهد و شاید عمده‌ترین حسن کتاب همین باشد که به قول سرپرست مرکز افکار «انجمن دانشجویان ایران» کاربردی و عملیاتی بودن، کتاب است که این امر منبعث از تجربیات نویسنده و همکاران او در طول حدود ۵۰ سال تحقیق پیمایش و طراحی پرسشنامه بوده است. (مقدمه ۱)

ارائه‌ی نمونه‌های فراوان و سؤالات مختلف از موضوعات مختلف برای آشنایی خواننده با جمله‌بندی سؤالات پرسشنامه، شیوه‌ای است که نویسندگان برای رسیدن به مقصد اصلی خود مورد تأکید قرار می‌داده‌اند. هر چند باید گفت که در صفحه‌ی پنج نیز به این موضوع اشاره شده است: «تذکره اصلی کتاب حاضر این است که جمله‌بندی سؤالات پرسشنامه، در افزایش اعتبار داده‌های مطالعات پیمایشی، نقش حیاتی ایفا می‌کند.»

ترکیب مباحث فصول دوم و سوم که راجع به چگونگی پرسیدن سؤالات‌های تهدیدآمیز و غیرتهدید آمیز صحبت شده است، می‌توانست با هم ترکیب شود و یک فصل از آن به وجود می‌آمد؛ زیرا در هر دو فصل راجع هر موضوع صحبت شده است. در فصل دوم راجع به فصل سوم صحبت به میان آمده است و در فصل سوم نیز راجع به فصل دوم.

بهتر بود دو فصل پنج و شش نیز با هم ترکیب می‌شدند تا به طور کلی به سنجش سؤالات نگرشی می‌پرداختند تا اینکه دو موضوع جدا از هم و به نوعی فاصله‌دار از هم نوشته شود. همچنین اگر فصل دهم زودتر از فصول هشتم و نهم به نگارش درمی‌آمد، بهتر در شکل‌گیری ذهن خواننده برای چگونگی روش‌های طراحی پرسشنامه عمل می‌کرد.

نقد محتوایی

پیمایی که اثر پیش رو برای آن طراحی تدارک و دیده شده است. مستلزم ساعت‌ها بحث و کنکاش است، چرا که تجربه‌ی اجرای بیش از پیش طرح نظرسنجی با روش پیمایشی (sarrey) در تمام مؤسسات تحقیقاتی داخلی و خارج از کشور لزوم توجه و توسعه‌ی علمی در بحث طراحی پرسشنامه‌ها را به عنوان ابزار اصلی گردآوری داده‌ها و تحقیقات پیمایشی در پی دارد.

در واقع پیام اصلی کتاب این است که: این کتاب همچون یک فرد با تجربه در طول مسیر اجرای طرح پیمایشی از آغاز

تا پایان در کنار شماست و با این اثر می‌توان از تجربیات ارزشمند و نگاه موشکافانه محققان اجتماعی بهره‌مند شد. نویسندگان کتاب، نکته‌ی بسیار مهمی را برای خوانندگان و پژوهشگران به یاد می‌آورند و آن این است که «یک پرسشنامه‌ی خوب، محصول نهایی همه‌ی مراحل توالی تحقیق است که هر کدام نقشی را در کیفیت نهایی پژوهش ایفا می‌کنند، لذا در صورت حذف بخش کوچک یا عمده‌ای از این مراحل، پرسشنامه صدمه خواهد دید.» (ص ۳۰۵)

نویسندگان با توضیح مرحله به مرحله برای محققان، در صدد پاسخ به چگونگی روش‌های طراحی پرسشنامه بوده‌اند و در فصل پایانی نیز با این مقصود و هدف به نگارش این فصل همت گمارده‌اند که اگر خواننده با پژوهشگر هنوز به چگونگی آغاز و انجام کار به یقین نرسیده باشند، این فصل مفید خواهد بود، در واقع در فصول یک تا ۱۰، خواننده با مراحل آماده‌سازی و تدوین مرحله به مرحله‌ی پرسشنامه و در فصل یازدهم برای به قطعیت رسیدن با چگونگی تهیه‌ی پرسشنامه و مراحل آماده‌سازی یک پرسشنامه به صورت نهایی آشنا می‌شود.

هدف اصلی و پیام وارده‌ی صاحبان اثر به خوانندگان این است که در پرسشنامه‌ها، طراحی دقیق، امری لازم و ضروری است. اگر که «پرسشنامه طراحی دقیق شده باشد، معمولاً در مراحل نهایی، تنها بخش کوچکی از آن نیازمند اصلاح خواهد بود. از سوی دیگر مشکلات پرسشنامه، مرحله به مرحله کاهش خواهد یافت.» (ص ۳۱۱)

همچنان که از عنوان فصل اول بر می‌آید، در این فصل باید به زمینه‌ی اجتماعی سؤال، بیشتر پرداخته شود، در واقع باید به *context* یا متن یا شرایطی که آن سؤال پرسیده یا اینکه باید پرسیده شود پرداخت، در صورتی که نویسندگان تنها گزاره‌ی کوچکی از این فصل آن هم به صورت کلی به این موضوع را بیان می‌کنند و مابقی موضوعات این فصل به خود پرسشنامه مربوط می‌شود. ذکر نکاتی در این فصل نیز می‌تواند راهنمای مناسبی برای رفع اشکالات مطرح شده باشد. در صفحه‌ی ۲۱، جمله‌ای با این گزاره نوشته شده است که لازم می‌بود نویسندگان در ارائه و توضیح آن توجه بیشتری صرف می‌کردند تا خواننده را با سردرگمی روبه‌رو نکنند.

«در حال حاضر تنها می‌توانیم بگوییم که برخی نگرش‌ها در سنجش، متغیرتر از سایرین هستند.» (ص ۲۱) فهم و درک این عبارت نیازمند آگاهی قبلی و حتی عوض کردن عبارت است، این در حالی است که اگر پژوهشگری با همین عبارت روبه‌رو شود، هیچ‌گاه متوجه فهم مطلب نمی‌شود.

در صفحه‌ی ۲۲ نیز راجع به «مشاهدات مخدوش» صحبت شده است که معادل انگلیسی آن نیز *telescoped maternal* است! اما باید به یاد آورد که اساساً مشاهدات مخدوش یعنی چه و در چه اوقات و چه مکان‌هایی رخ می‌دهد؟ با این وجود پاسخ به این پرسش در کتاب برای خواننده صورت نمی‌گیرد.

در فصل دوم و سوم، راجع به مباحث چگونگی پرسیدن سؤال‌های تهدیدآمیز و غیرتهدیدآمیز رفتاری در پرسشنامه، به صورت کامل بحث شده است. این فصل و فصل سوم شاید یکی از مهم‌ترین موقعیت‌ها در طراحی پرسشنامه را برای پژوهشگر تداعی کند؛ چرا که «مستقیم‌ترین و احتمالاً رایج‌ترین سؤال‌هایی که از پاسخگویان پرسیده می‌شود، به رفتار آنها مربوط می‌گردد.» (ص ۲۵)

در صفحه‌ی ۵۰ و ۵۱ نوشته شده است: «هر چه دوره‌ی زمانی کوتاه‌تر باشد، شورش‌های ناشی از التقا افزایش می‌یابد.

در دوره‌های زمانی طولانی‌تر، «انحراف مطلق» از تاریخ صحیح افزایش می‌یابد، اما «انحراف نسبی» کم می‌شود. در عبارت اول و دوم کلماتی آمده است که فهم آن برای خواننده مشکل است انگار در ترجمه‌ی عبارات دقت کافی به عمل نیامده است. بیان اصطلاحات دشوار و ترجمه نکردن آنها و استفاده از عباراتی که هر کدام ناقص دیگری هستند نیز در بسیاری اوقات فهم موضوع را برای خواننده دشوار می‌سازد. در این بخش و در بخش دیگر کتاب در صفحه‌ی ۵۱: «در مورد رفتارهای بسیار پراهمیت که درصد فراموشی ناچیز است، اگر دوره‌ی زمانی مورد بررسی کوتاه باشد، بیش شماره رخ می‌دهد... با این وجود حتی در صورت انتخاب یک دوره‌ی زمانی مناسب، باز هم ممکن است جزئیات رفتار مربوط به افراد خاص، صحیح نباشد.»

در صفحه‌ی ۵۷، راجع به عبارتی با این عنوان که «در سؤال طولانی، هم پرسشگر وقت بیشتری برای خواندن سؤال و هم پاسخگو زمان بیشتری برای فکر کردن در مورد آن دارد. باید دقت نظر بیشتری می‌کرد. همیشه به این منوال یا ترتیبی نیست که سؤال طولانی نشان از وقت بیشتر پرسشگر تا وقت بیشتر پاسخگو برای فکر کردن باشد. سؤال‌های طولانی نیز همچون سؤالات کوتاه برای سنجش متغیرهایمان پرسیده می‌شوند و هیچ‌گاه نباید آن را به این موضوع ارتباط داد که سؤالی طولانی‌تر هم زمان بیشتری در اختیار پرسشگر و هم زمان بیشتری در اختیار پاسخگو قرار می‌دهد. در صفحه‌ی ۹۲ آمده است: «به نظر می‌رسد روش‌های ناشناختگی در مورد رفتارهای مطلوب اجتماعی بیشتر کارایی دارند تا رفتارهای نامطلوب، هر چند که اصولاً استفاده از فرم‌های بی‌نام به منظور افزایش اعتراف به رفتارهای مطلوب اجتماعی صورت می‌گیرد.»

باز همان تناقض‌گویی‌ها در عبارت‌هایی در کنار هم، سبب شده خواننده با شک و تردید نسبت به فهم و یادگیری مطالب عمل کند. عبارت بالا تنها زمانی تحقق می‌پذیرد که موفقیت‌های چهره به چهره یا رو در رو وجود آید اما به صورت کلی؛ نباید این عبارت را به سایر موقعیت‌ها تسری داد.

فصل چهارم نویسنده‌گان به چگونگی پرسیدن و نکات کلیدی درباره‌ی ایجاد سؤالات دانش سنج پرسیده‌اند؛ اینکه سؤال‌های دانش سنج به اندازه‌ی سؤال‌های رفتاری رایج نیستند، اما موارد استفاده‌ی زیادی در پژوهش‌ها دارند که به نظر می‌آید دلیل اصلی ضرورت توجه نویسنده همین بوده است. صاحبان اثر در این فصل به مطالب مرتبط با موضوع پرداخته و توانسته‌اند در راهنمایی پژوهشگر در کمک به طراحی پرسشنامه سهیم باشند.

فصل پنجم و ششم در این کتاب به سؤالات نگرش سنج با دو موضوع طراحی پرسش‌ها و ثبت پاسخ‌ها می‌پردازد و راهنمایی بسیار خوبی در طول فصل برای علاقه‌مندان و خوانندگان در رابطه با چگونگی طراحی پرسش‌ها و ثبت پاسخ‌ها ارائه می‌دهد. مرتبط بودن مطالب داخل کتاب با موضوعات، سبب شده خواننده پی به دنباله‌روی برای یادگیری و مطالعه‌ی مطالب این فصل کتاب باشد.

در صفحه‌ی ۱۳۵ کتاب، مطلبی با این عبارت نوشته شده است: «بهترین توصیه‌ی ما به افرادی که شروع به نوشتن سؤال‌های نگرش سنج می‌کنند، تقلید و «گرفته‌برداری» است. اگر چه «سرقت ادبی» در بسیاری موارد امری ناپسند است، اما به شرطی که سؤال‌های با کیفیت گرفته‌برداری شود، این امر در نوشتن پرسشنامه امری پسندیده است.» بیان این مطلب نه تنها نباید مناسب باشد، بلکه باید غیر اخلاقی به حساب آید. سرقت ادبی در هر صورت امری مذموم است، لزومی ندارد برای پرسشنامه باشد یا کار دیگری. اگر قرار بر استفاده از مطلبی است، باید با ذکر منابع، رسم امانت را به جای آورده، اخلاق را رعایت کرده و سپس از آن مطلب استفاده نماییم وگرنه گرفته‌برداری در هر امری ناپسند است.

در طراحی پرسشنامه تا به تدوین صورت مسئله و تعریف آن نپردازیم و متغیرهای محققان تعریف نشود، طرح پرسشنامه کاری بیهوده و اتلاف وقت است. چرا که محقق با تدوین و طرح مسئله باید تعریف کند و پس از تعریف، با توجه به آن، به طرح پرسش‌های خود بپردازد و در واقع خلاقیت و ابتکار برای پژوهشگر در این فرآیند است که رخ می‌دهد، «هر کس سخت کوشش‌تر؛ خلاق‌تر و مبتکرتر» وگرنه گرفته‌برداری و سپس اظهار موفقیت نمودن چیزی جز باوه‌گویی بیش نیست.

در فصل هفتم، جمله‌بندی‌های استاندارد شده‌ای در مورد گویه‌های اصلی جمعیت‌شناسی مورد نظر SSRC همراه با چند نظر تکمیلی ارائه شده است که وجود نمونه‌های متعدد پرسش‌مداری برای درک مطلب توانسته ارتباط بین خواننده

و نویسنده را در انتقال پیام آسان‌تر سازد.

فصل هشتم به آرایش پرسشنامه‌ها اشاره دارد. در این فصل ذکر این نکته به میان می‌آید که «دقت و تأمل لازم در مورد جمله‌بندی تک تک سؤال‌ها باید برای ساختار کل پرسشنامه نیز اعمال گردد.» (ص ۲۳۱)

در فصل هشتم از شیوه‌ای در صفحه‌ی ۲۳۲ و ۲۳۴ صحبت به میان آمده است با نام «پیمایش‌ها یا مصاحبه‌های خود اجرا»، هر چند که از نظر لغوی معنایی آسان و ساده برای آن فهمیده می‌شود، اما اگر تعریفی در کتاب برای آن تدارک دیده می‌شود، می‌توانست در تفهیم و درک مطلب برای خواننده موفق‌تر باشد.

در فصل هشتم صفحه‌ی ۲۴۰ آمده است: «اما در عوض، چند سؤال اول باید نمایان‌گر ماهیت و اهداف مطالعه باشد.» این عبارت همیشه حکم نمی‌کند و بنا به موقعیت و هدف و نظر پژوهشگر در طراحی پرسشنامه‌ی سؤالات، می‌تواند نمایان‌گر ماهیت و اهداف مطالعه باشد یا نباشد.

در واقع بهتر بود در کتاب اشاره‌ای به این موضوع می‌شد تا خواننده با جزئیات مبحث آشنا شود. فصل نهم به شکل پرسشنامه اشاره دارد «اگر چه برخی محققان و سازمان‌های پژوهشی از روش‌های تقریباً متفاوتی در پرسشنامه‌ها استفاده می‌کنند، اما الگوی راهنما برای استفاده و روشی که داده‌پردازی را آسان‌تر کند، یکی است.» این ضرورت توجهی است که در فصل نهم باید به آن تأکید شود.

در صفحه‌ی ۲۶۲ در سطر پایین، جمله‌ای با این عبارت نوشته شده است: «اما تصمیم برای استفاده از هر کدام بستگی به تناسب میان تعداد اسامی و سؤال‌ها دارد. اگر اسامی اندک و سؤال‌ها زیاد باشند، اسامی باید به صورت افقی و سؤال‌ها از بالا به پایین نوشته شوند و اگر اسامی بیشتر و سؤال‌های ما کمتر باشند، سؤال‌ها باید افقی و اسامی از بالا به پایین نوشته شوند.»

با دقت در این جملات متوجه می‌شویم اگر تصمیم برای استفاده از هر کدام بستگی به تناسب میان تعداد اسامی و سؤال‌ها دارد، چرا با افزایش سؤالات و کاهش اسامی و بالعکس هیچ‌گونه تفسیری در اسامی و سؤال‌ها به وجود نمی‌آید. نمونه‌ی بی‌جوابی که ذهن خواننده را با نپذیرفتن عبارت همراه می‌سازد، هر چند که دور از انتظار نیست که اشتباهات چاپی در نوع نگارش آن تأثیر گذاشته باشد، به طوری که عبارت دوم در دو سوی جمله مجدداً چاپ شده باشد. در این فصل متأسفانه به دلیل اینکه پرسشنامه‌ها به عنوان ضمیمه در پایان فصل آمده است، خواننده برای درک مطالب لازم است که حتماً خواندن متن این فصل را همزمان با نگاه به پرسشنامه همراه سازد.

فصل دهم به بحث پرسشنامه‌های پستی و تلفنی می‌پردازد. بیشتر از پرسشنامه‌هایی صحبت به میان می‌آید که چهره به چهره و رو در رو نیستند. مطالب این فصل نیز ارتباط با عنوان موضوعی فصل را دارد و توانسته است تا حدودی خوانندگان و پژوهشگران را از خود راضی نگه دارد.

در فصل پایانی محتوای مطلب به صورت کلی مطرح شده است و صحبت از نهایی شدن ارائه‌ی یک پرسشنامه است و در واقع از آغاز تا پایان پرسشنامه به صورت اجمالی صحبت می‌شود. در فصل پایانی، نویسنده توانسته موضوع را در یک برآیند مناسب جمع‌وجور کند.

ارزیابی

با نگاهی گذرا به آنچه نوشتیم و خواندیم متوجه می‌شویم از محتوای مطلب می‌توان عباراتی بیرون کشید که ارزش یادگیری دارند، هر چند در بعضی عبارات با تنگ نظری یا آشفتنگی مواجه می‌شویم، اما قراردادن نمونه پرسشنامه از موضوعات مختلف و بیان شیوه‌های متعدد طراحی پرسش با پشتوانه‌ی تجربه ۵۰ ساله‌ی نویسندگان، اثری را به وجود آورده است که هم قابل اغراق و هم قابل اغماض است.

متأسفانه شیوه‌ی ترجمه و صفحه‌آرایی همراه با نمونه خوانی، ویراستاری و فرآیند چاپ و لیتوگرافی دست به دست هم داده‌اند، ولی نتوانسته‌اند این متن گرانبهای پژوهشی را به نحوی نیکو به سرمنزل مقصود علمی برسانند. غلط‌های املائی و نگارشی، اشتباهات چاپی و شیوه‌ی نامناسب ترجمه در بخش‌هایی از کتاب که به صورت نامفهوم آن را برای خواننده نمایان می‌کرد، سبب شده که ظرافت و نگاه موشکافانه این اثر در شک و تردید قرار گیرد.